

Dzieje biurokracji tom IV

Андрій Блануца
(Національна Академія Наук України,
Інститут Історії України)

Судові справи про маєткові спори у Великому князівстві Литовському в 1529–1566 рр.: фактор судової «бюрократії»

Питання земельної власності та землеволодіння у Великому князівстві Литовському (ВКЛ) складають ключовий сегмент економічного розвитку ранньомодерної держави. У I Литовському Статуті (I ЛС) 1529 р.¹ детально прописані усі складові набуття, тримання, володіння та розпорядження шляхетськими маєтками та землями. В статутах I ЛС кодифіковано й на правовому рівні узагальнено практику поземельних відносин у ВКЛ, що складалася на основі звичаєвого права, великокнязівських грамот, рішень станово-представницьких з'їздів, постанов Панів-Рад ВКЛ тощо упродовж XIV – першої третини XVI ст.

Поточна практика дії «земельних» статутів I ЛС вимагала ефективного вирішення різного роду маєткових спорів, які постійно виникали у шляхетській корпорації землевласників й землеутримачів. У результаті упродовж дії I ЛС усталилася процедура вирішення маєткових спорів у судовому порядку, де великий князь литовський посідав ключове місце. Саме він був останньою інстанцією винесення вироку або призначення розгляду тієї чи іншої справи. Утім, низка процесуальних процедур покладалася на великокнязівських суддів, призначуваних господарем для розгляду конкретної справи. Вагому роль відігравали також свідки з числа місцевої шляхти, а також пани радні, які були присутні під час винесення вироку великим князем. Саме роль/фактор указаних урядників (модернізовано їх можна йменувати представниками судової бюрократії) й складає об'єкт даного дослідження.

Для ефективно вирішення поземельних спорів господар практикував наглядати на місці суперечки своїх підданих – великокнязівських урядників, яких уповноважував розсудити за нормами діючого права той чи інший спір щодо землі чи маєтності. Яскравим прикладом може слугувати судова справа за 1553 р., коли Сигізмунду II Августу скаржився волинський зем'янин Микита Кутровсь-

---

¹ Первый Литовский Статут (1529 г.), oprac. S. Lazutka, I. Valikonytė, E. Gudavičius, Wilno 2004, 522 s., bibliografia w przypisach i w końcu tomu, 77 il.

кий на справців мит волинської та підляшської комор Олехна та Івана Борзобогатих про те, що митники «через стародавние границы квалтовне земли, поля, дубровы и сеножатья имения его Кутрова отнимают и ку имения своему Галичаном приворочають». До того ж насильне відібрання Кутровського маєтку супроводжувалося постійними наїздами на прилеглі володіння Микити Кутровського: «и также дей квалтовне частокрот на тые земли его выезджают, врадниковъ, слугъ и людей его кутровскихъ побили и поранили, и многие шкоды и грабежи починили и тепер дей чинят»². Відповідно до норм права Микита Кутровський «их листы нашими позовными перед знаку права позывають», прагнучи притягти кривдників до розгляду судової справи на «рок певный». Проте митники на час розгляду справи перебували у Вільнюсі, тому за другим призначенням року Борзобогаті-Красенські зобов'язувалися вивести своїх суддів. Утім й цього разу митникам завадили «державні» справи й доручення короля («нижли они на он час за некоторыми послугами нашими для потреб замков украинских на то рок за комиссиями зложоных на оный кгрунт земляный, где ся рознищы деют, сами выехати и судей своих вывести не могли»)³. Зважаючи на вагомі причини, Сигізмунд II Август відстрочив розгляд судової справи на іншу дату, яка мала припасти на день «святое нароження панни Марии» 1552 р.

Вислухавши аргументи Микити Кутровського, великий князь литовський дав дозвіл позивачу вивести на спірні землі своїх суддів, і разом із суддями Борзобогатих-Красенських вирішити всі суперечки щодо земель. У разі неявки суддів однієї з двох сторін Сигізмунд II Август своїм листом зобов'язував господарського дворянина Федора Бокія, а також суддю Володимирського повіту Волчка Якимовича та волинського зем'янина Григорія Сенютича Ляховицького розглянути справу Микити Кутровського й винести відповідний вирок «водле обычаю и права посполитого статуту земского». До того ж у випадку не змоги якогось судді приступити до виконання своїх обов'язків, позиваюча або відповідаюча сторона могла замінити такого («тогда он себе на местко того иншого, хто похочет, того мает судею с руки свое взяти, который таковую ж моц будет мети и то справовати»)⁴.

Таким чином, даний документ дає чітке уявлення про механізм здійснення розгляду судової справи про земельні спори, коли місцевим урядникам (господарський дворянин, володимирський повітовий суддя), а також суддям двох сторін надавались повноваження у межах дії І ЛС виносити відповідні вирокі. Тому тут роль «судової бюрократії» була на доволі високому рівні, адже їй надавались повноваження виступати гарантом права й виносити вирокі у непростих справах.

Важливу інформацію про роботу королівських суддів містить, зокрема, комісарське рішення від 6 липня 1543 р. на скаргу господарських підданих маєтків Чернчі Горodka та Маневичів на дії князя Федора Андрійовича Сангушковича.

² Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD). – Archiwum Potockich z Radzynia (dalej: APR), zesp. 334, sygn. 417, s. 1.

³ AGAD, APR, zesp. 334, sygn. 417, s. 2.

⁴ Там же, s. 5–6.

Сигізмунд I Старий доручив холмському військкому, любомському старості Миколаю Грабю та ковельському, мельницькому, вижовському, милянівському та фалілейцькому старості Богдану Михайловичу Семашку винести вирок про земельні спори князя з королівськими підданими маєтків господарського домену. Для цього великий князь наказав суддям виїхати до своїх маєтків Чернчі Городка та Миляновичів, де саме й чинив кривди королівським підданим князь Ф.А. Сангушкович. Головною задачею суддів було визначення кордону («границы») між маєтком Карасин князя та Чернчі Городка й Миляновичів короля: «з ыменя его Карасина осмотрети и справедливое розознане о кгрунт того имени, маючи Б(о)га и справедливост перед очима своими, вчинити»⁵. Приїхавши на місце земельних суперечок, королівські судді відразу звернулися до луцького старости (саме на території Луцького повіту розташовувалися маєтності короля) князя Андрія Михайловича Кошерського, який був урядником королівських маєтків, й той вже супроводив їх до місця знищення межових знаків. Сюди ж прибув і князь Федір Сангушкович, де у його присутності королівські судді розпочали опитувати свідків. Королівські піддані Чернчі Городка й Маневичів свідчили про те, що піддані Ф.А. Сангушковича зіпсували межові знаки й силою відібрали їхній острів Дубровицю. Князь же свідчив, що то був його острів, а чернчегородські й маневичькі піддані короля самі навмисне зіпсували межові знаки й знищили знаки, якими позначалися кордони. Мало того, за словами Сангушковича, королівські піддані нанесли свої знаки на його володіннях. Після опитування свідків судді оглянули кордон й межові знаки, якими розмежовувались володіння. Королівські піддані представили суддям речові докази (грані на деревах), якими ще здійснив розмежування маєтків князь Костянтин Острозький через своїх комісарів панів Михайла Семашковича, Степана Воропайовича та князя Василя Сокольського. Ф.А. Сангушкович наполягав на своєму, переконуючи суддів у тому, що ніяких комісарів не було й відповідно не було здійсненне розмежування за наказом князя К. Острозького. На такі аргумент королівські піддані повідомили суддям, що після розмежування маєтків комісари видали їм межовий лист, який, однак, згорів під час одного з татарських нападів на Волинь. Як доказ цього, королівські піддані склали присягу («шапку ставили»), що за нормами ранньомодерного права й звичаїв була прямим доказом. На дії чернчегородців й милянівців князь Ф. Сангушкович «на сведецство того заходцы слати не хотел», що й послужило для суддів ключовим аргументом у винесенні рішення на користь королівських підданих: «А так мы, видячи справедливост подданных короля его м(и)л(о)сти и выведавши от обаполних суседов тамошних, маючи Б(о)га и справедливост пред очима своими, а злпаша бачачи на то, иж кн(я)зь староста володимирский самъ сведецство на тых подданных своих выдал, што они не з уряду, але злодейским обычаем тьи границы клали, подданных короля его м(и)л(о)сти при тых гарницах их есмо zostавили, и межи старыми их гранми новыи границы им есмо казали позначити. А по болотом копщы по грудом казали есмо покопати»⁶.

⁵ AGAD, Zbiór Dokumentów Pergaminowych, dz. X, sygn. 4803, k. 1.

⁶ Тамже, k. 4-5.

Таким чином, призначені великим князем литовським судді відповідно до його інструкції («маючи науку короля его милости») та норм ІЛС зобов'язувалися вирішити важливу для короля справу. Суддям, окрім досконального знання права, звичаїв, потрібно було здійснювати й заходи по збору свідчень шляхом опитування підданих двох сторін, а також перевірки документів та доказів, які часто суперечили й призводили до утруднення винесення вироку. Тому на королівських суддів покладалася вельми важлива й відповідальна справа.

Низкою своїх вироків великий князь литовський наказував місцевим урядникам «чинити справедливість» згідно зі статутом ВКЛ, що було прямим обов'язком для воєвод, старост, намісників та господарських урядників. Наприклад, ви роком від 19 жовтня 1547 р. Сигізмунд II Август наказував новгородському воєводі пану Олександровичу Ходкевичу, який одночасно суміщав уряди берестейського старости, а також віленського, остринського та книшинського державці, винести вирок у справі князя Івана Васильовича Полубенського з берестейськими зем'янами Станіславом Войтеховичем, Мацеєм Стоцьким та Августиним Глебовським Хмілевцями про «земляні шкоди» останніх в маєтку Опілля князя: «переходечи чез границу имения его Ополья земли его власные того имения на колко десят бочок квалтовне забрали и розробили, и некоторые дей с них на тех же землях дома поселили»⁷. А 11 серпня 1546 р. великий князь литовський доручив своїм урядникам князю Андрію Семеновичу Одинцевичу та Лукашу Федоровичу Безьському розібратися у справі господарського зем'янина Миколи Миколайовича Юшкевича із Юрієм Миколайовичем Будилою про напади останнього на Недрошленський маєток Юшкевича⁸. У березні 1547 р. за дорученням господаря віленський воєвода й канцлер ВКЛ пан Ян Юрійович Глебович виніс вирок по скарзі господарської боярині Віленського повіту Петрової Остиковича Ганни на віленського боярина Ольбрахта Сляжаковича про чоловіка Гринеля Дашковича з землею. За результатом розгляду справи вирок віленського воєводи був на боці Петрової Остиковича Ганни, яка склала присягу, а О. Сляжакович не зміг представити письмових свідчень, які б вказували на право володіння чоловіком з землею⁹. Подібні приклади можна наводити й далі.

Доручення розгляду судових справ великокнязівським урядникам було нормою у період дії ІЛС, за яким у ВКЛ функціонували воєводський, комісарський¹⁰, маршалківський, вотчинний та ін. суди. Литовські метриканти С. Ла-

⁷ AGAD, Archiwum Radziwiłłów, dz. III, sygn. 1, k. 2.

⁸ Lietuvos Metrika, knyga Nr. 234 (1546–1548): 19-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija), oprac. I. Valikonytė, S. Viskantaitė-Saviševienė, L. Steponavičienė, Wilno 2009, s. 38–40.

⁹ Там же, s. 91–93.

¹⁰ Наприклад, у 1540 р. у ВКЛ функціонував комісарський суд під керівництвом Яна Миколайовича Радзивіла у складі луцького єпископа Юрія Фальчевського, жемайтійського єпископа Венцлава Вербицького і полоцького воєводи Яна Юрійовича Глебовича, а у 1541 р. на чолі з Матеєм Войтеховичем Яновичем у складі (не завжди однакового) князя Івана Андрійовича Полубенського, господарського кухмістера Яна Нарбута, двірного підскарбія Івана Андрійовича Солтана, гродненського городничого князя Семена Богдановича Одинцевича і господарського маршалка Яна Стецковича (Lietuvos Metrika, knyga Nr. 229 (1540–1541): 10-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija), oprac. S. Lazutka, I. Valikonytė, S. Viskantaitė, L. Steponavičienė, J. Karpavičienė, Wilno 2003, s. 20–77, 77–176).

зутка, І. Валіконіте та С. Віскантайте-Савіщевене, посилаючись на статтю 6 розділу 6 І ЛС, припускають існування у цей час й повітового судді¹¹. Проте уряд професійних повітових суддів буде сформовано у ВКЛ лише за результатами проведення судової реформи в 60-х роках XVI ст. за польським зразком. Тому урядники господарського двору мали пройти відповідну підготовку й на практиці здійснювати суддівські функції.

Більшість судових справ у ВКЛ розглядав особисто великий князь литовський. Утім він часто виносив вироки спільно з панами радою ВКЛ. Наприклад, 30 жовтня 1529 р. Сигізмунд I Старий спільно з панами радою виніс вирок, за яким було присуджено частину маєтку Зелви пану Іллінічу¹². Протягом 1546–1548 рр. спільно з господарем судові вироки виносили такі члени панів ради ВКЛ: біскуп луцький та берестейський князь Юрій Фальчевський, біскуп жемайтійський князь Венцлав, віленський воевода Ян Юрійович Глебович, пан троцький, староста жемайтійський, державця плотельський і тельшовський пан Яронім Олександрович Ходкевич та господарський підкоморій, ровенський староста пан Григорій Олександрович Ходкевич. Склад панів радних за дорученням великого князя литовського міг й сам виносити вироки¹³.

Таким чином, у класичному визначенні не можна класифікувати діяльність великокнязівських урядників під час розгляду судових справ про маєткові спори у Великому князівстві Литовському як представників бюрократії. Тут можна погодитися лише на тому, що великокнязівська канцелярія була тим органом державного апарату у державі, який був базисом для початків формування професійних урядників, яких можна із застереженням класифікувати представниками судової «бюрократії» у Великому князівстві Литовському.

---

¹¹ Тамże, s. LIII.

¹² AGAD, Archiwum Radziwiłłów, dz. I: Dokumenty pergaminowe (Archiwum Nieświeskie), sygn. 7554.

¹³ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 234 (1546–1548): 19-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija), oprac. I. Valikonytė, S. Viskantaitė-Saviščeviene, L. Steponavičienė, Wilno 2009, s. 13–173.

што си дотыч^т | того јѣровка ДУбровицы, вывдали есмо *ј* | королу *ж* тро м(и) л(о)сти подданых их. Тыи подданыи | его карасинцы мили в н^ти пол своих в застав^т *ј* | сто л^ти и дал^ти, и н^т хотичи есмо нарушити сум|нт^нз свотро, придали есмо ему в том јѣровокУ | кУ болотУ з^тмили. А тУю з^тмлю *ј* им^тн^з кн(я)зу | старостина въ сторону подданых королу тро м(и)л(о)сти | есмо *ј*техали, јграничили и копцы закопали | почон *ј*т границы ГолУз^тйское *ј*т болота Водска до ДУбро|вицы, и ч^тр^тз том јѣров ДУбровицУ до болота Јсом|ни тым болотом по половицы против долгого јѣров|ка до дороги Карасинское, *ј*т дороги до нивки вро|чища Бтрл^тнот против Чтрнч^тгородского ц(е)рковного | јѣрова Стговищъ, *ј*ттол до в^рочища р^тчки Кол^тнца, | *ј*т Кол^тнца до Кл^тино, *ј*т Кл^тино до Красного Бол^рУ по дорогУ Боров^тнскую, *ј*т Красного БорУ до Стол^ских пл^тс^ь, *ј*т Стол^ских пл^тс до Б^тлского л^тса, *ј*т Б^тл||[6]ского л^тса до Ц^ттани бродУ по дорогУ в^тликУю Пин|скую до границы Ч^трвищ^ьскот и Боров^тнское, | по которымъ вро^чищам гран^ти в д^тр^тв^тх ново | положоных, кромъ старых н^тскажоных три|ста а копцов ст^надцат есмо положили, | што *ж* кн(я)зь староста володимирский и под|даныи королу тро м(и)л(о)сти *ј*т нас в^дич^нт при|нили, и ю^ж по тыи границы и по тыи копцы | *з*к кн(я)зь староста володимирский, так подда|ныи королу тро м(и)л(о)сти спокой^нт в^тч^нт д^тр^жати | под^нили и ч^тр^тз ј^нии грани и копцы в тыи | з^тмили Уступовали, н^т мают под закладом | на королу тро м(и)л(о)сти дв^тми тисч^ма | копами грош^ти. А што си тыч^тт ш^код, кото|рыи м^тнили люди королу тро м(и)л(о)сти соб^т по|чин^тны бы^ти, а кн(я)зу старостины подданыи | соб^т з^ко *ж* спор н^тмалый коло того м^тжи собою | м^тли. А потом си ј^ни пот^днали и з обудвУ сторон тыи ш^коды м^тжи собою ј^пустили.

И на то есмо ч^трнч^тгородцом и ман^твичаном || [7] дали ст^с наш лист з нашими п^тчат^тми. |

П(и)сан в Ч^трнч^т городкУ, л^тм(а) Бож(его) нарож(еня) 1543, м(е)с(я)ца июл(я) 6 д^тн, | индик^т 1.

Streszczenie

Andrij Błanuca

Sprawy sądowe dotyczące sporów majątkowych w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1529- 1566 - aspekt biurokracji sądowej

Kwesta własności ziemskiej oraz władania ziemią w Wielkim Księstwie Litewskim stanowią kluczowy element rozwoju ekonomicznego państwa wczesnonowoczesnego. W Pierwszym Statucie Litewskim z 1529 r. szczegółowo opisano wszystkie elementy nabycia, władania oraz rozporządzania majątkami i ziemią szlacheckimi. W artykułach Pierwszego Statutu Litewskiego skodyfikowano i na poziomie prawnym uogólniono praktykę w kwestiach dotyczących władania ziemią w Wielkim Księstwie Litewskim, która formowała się w ciągu XIV, XV i w pierwszej połowie XVI wieku w oparciu o prawo zwyczajowe, wielkksiążęce gramoty, postanowienia zjazdów stanowych, decyzje „Panów Rady” Księstwa itp. Bieżąca praktyka stosowania „ziemskich” artykułów Pierwszego Statutu Litewskiego wymagała efektywnego rozwiązania różnego rodzaju sporów majątkowych, które stałe pojawiały się w społeczności szlacheckiej, właścicieli ziemskich i dzierżawców. W efekcie w okresie obowiązywania Pierwszego Statutu Litewskiego ukształtowała się procedura rozwiązywania sporów majątkowych drogą sądową, w której wielki książę litewski zajmował kluczową pozycję. Właśnie on był ostatnią instancją wydania wyroku albo określenia trybu rozpatrzenia tej czy innej sprawy. Przy tym, szereg procedur procesowych cedowana była na sędziów wielkksiążęcych, wyznaczanych przez hospodara [wielkiego księcia litewskiego] dla rozpatrzenia konkretnej sprawy. Znaczącą rolę odgrywali także świadkowie spośród miejscowej szlachty, a także panowie z rady książęcej, którzy byli obecni podczas ogłoszenia wyroku przez wielkiego księcia. Właśnie rola wspomnianych urzędników (uwspółcześniając można by ich nazwać przedstawicielami biurokracji sądowej) została przeanalizowana w prezentowanym artykule. Do artykułu Autor dodał dokument z 6 VI 1543 r. - Wyrok komisarski na skutek skargi poddanych majątków królewskich miasteczka Czerncze i Maniewicz na ucisk ks. Fiedora Andriejewicza Sanguszkowicza.

Summary

Andriy Blanutsa

Court cases concerning estate disputes in the Grand Duchy of Lithuania in the years 1529-1566 - aspect of court bureaucracy

The issues of landed estate and the land tenure in the Grand Duchy of Lithuania constitute the key elements of an economic development of an Early Modern state. In the First Statute of Lithuania of 1529, the elements of purchase, tenure, and disposal of land and estate belonging to the nobility, were described in detail. In the articles of the First Statute of Lithuania the procedure concerning the issues of land holding in the Grand Duchy of Lithuania was codified and generalized on the legal level. This practice was actually forming itself throughout the 14th, 15th, and the first half of the 16th century, pursuant to the customary law, grand ducal charters, "zjazdy stanowe" (class gatherings), decisions of the "Council of Lords" of the Duchy etc. The practice of implementation of the First Statute of Lithuania articles concerning the land, required efficient solving the disputes concerning ownership of various kinds, which were constantly appearing among the landowners and the leaseholders in the noblemen community. As a result, in the period of the First Statute of Lithuania being in force, the procedure of solving estate disputes in a court, in which a Grand Duke of Lithuania had a key role, was formed. He had the final word concerning the sentence or a procedure of cases examination. At the same time, a number of trial procedures were assigned to the grand duke judges, appointed by a hospodar (Lithuanian Grand Duke) to examine the particular cases. Also, the important role was played by witnesses from among the local nobility, as well as lords from the Grand Duke's Council who were present during the delivery of a judgment by a Grand Duke. This particular role of mentioned officials (who can be given a more modern name of representatives of judicial bureaucracy) has been analysed in the article presented. The author enclosed also the document of 6th June, 1543, namely the commissioner's verdict which is due to the complaint of the subjects of royal properties of the Czerncze and Maniewicz towns about the oppression by Duke Fiedor Andriejewicz Sanguszkowicz.